

УДК 321.01(470)«1980/2004»

ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ В РОСІЇ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ (КІНЕЦЬ 1980-х – 2004 РІК)

Опанасюк Т.А.

Рівненський державний гуманітарний університет

У статті автор досліджує процес формування, розвитку та діяльності політичної опозиції в Росії в умовах суспільно-політичних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ століть. Зокрема, автор проаналізував особливості становлення та розвитку політичної опозиції в Росії. Розкрито основні фактори, що вплинули на інститут політичної опозиції в умовах зміни політичного режиму в РФ. Автор охарактеризував основні тенденції розвитку відносин «влада – опозиція» та дослідив причини нестійкості структурних об'єднань опозиції.

Ключові слова: політична опозиція, влада, політична партія, вибори, президент.

Постановка проблеми. Найбільш організованою формою вираження інтересів, альтернативних або протилежних інтересам влади, є політична опозиція. В демократичному суспільстві політична опозиція являє собою необхідний елемент політичної системи і є значним видом політичної діяльності. У плюралістичних су-

спільствах вона інституціоналізується, отримуючи можливість пропонувати виборцям альтернативні плани подальшого розвитку країни, впливати на найважливіші для суспільства рішення влади. Саме тому вивчення феномену опозиції, її взаємостосунків з владою є важливим з науково-практичної точки зору.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема інституту політичної опозиції тривалий час знаходилась на периферії уваги дослідників. Лише наприкінці 1990-х років з'являються перші дослідження, присвячені всебічному вивченню політичної опозиції. Насамперед, потрібно відзначити монографію Ю. Чуланова «Власть и политическая оппозиция в современной России». Також варті уваги праці А. Жукова «Формирование, развитие и деятельность российской многопартийной политической оппозиции в 1991–1997 гг.», В. Гельмана «Трансформация в России: политический режим и демократическая оппозиция», Г. Павловського «Власть и оппозиция». Вітчизняні науковці, як правило, звертаються до проблеми політичної опозиції, вивчаючи внутрішньополітичне життя РФ. Про це свідчать публікації Г. Водолазова «Вибори до Державної Думи: політична еліта проти громадянського суспільства», В. Лапкіна «Пейзаж перед битвою. Російський електорат за два роки до президентських виборів» та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом, аналіз ступеня вивчення питання про політичну опозицію дозволяє зробити висновок про те, що в сучасній літературі відсутній єдиний погляд на особливості діяльності цього явища у досліджуваній період. Не досить дослідженими залишаються конкретні історичні проблеми: відносини різних опозиційних напрямків до владних інститутів, особливості формування ідеологічних концепцій, що визначають політичну спрямованість різних типів політичної опозиції та їх відмінних рис.

Метою даного дослідження є системне вивчення процесу формування, розвитку та діяльності політичної опозиції в Росії в умовах суспільно-політичних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ століть. Зокрема, зосередимо увагу на наступних завданнях: 1) дослідити та проаналізувати особливості становлення та розвитку політичної опозиції в Росії; 2) виявити основні фактори, що вплинули на інститут політичної опозиції в умовах зміни політичного режиму в сучасній Росії; 3) охарактеризувати основні тенденції розвитку відносин «влада – опозиція»; 4) вказати причини нестійкості структурних об'єднань опозиції.

Виклад основного матеріалу. Аналіз політичного процесу в Росії впродовж 1985–2004 рр. дозволяє виділити у становленні та розвитку політичної опозиції чотири етапи, кожен з яких мав особливі риси. За основний критерій періодизації беремо моделі взаємодії влади та опозиційних сил.

Перший етап – час епохи перебудови М. Горбачова 1985–1991 рр. Поява опозиційних сил у країні пов'язана з глибокими соціально-економічними та політичними змінами, що відбувались на рубежі 80–90-х років ХХ ст. Перші витoki опозиційності в Радянському Союзі з'явилися у формі різноманітних неформальних організацій та політичних течій. Впродовж 1987–1989 рр. у великих містах виникли неформальні суспільні об'єднання у вигляді клубів, правозахисних груп і громадських ініціатив. Їх розвиток призвів у кінці 1988–1989 роках до утворення політичних течій.

Закон про громадські організації від 15 жовтня 1990 р. створив правові передумови для виникнення багатопартійної системи в Росії. Перший період розвитку демократичного руху

завершився. На зміну неформальним суспільним об'єднанням та протопартіям прийшли нові утворення – політичні партії. Некомуністичні організації мали одну загальну мету – усунути КПРС від влади. Найбільш впливовим в даний період був політичний рух «Демократична Росія», який виник в січні 1990 р. Комунисти прихильники реформування КПРС також створюють свої партії: РКП, «Демократична платформа в КПРС», «Демократичний рух комуністів», «Комунисти за демократію», «Союз». В результаті сформувався дві течії опозиції. Перша – демократи на чолі з Єльциним, які вимагали радикальних змін суспільно-політичного життя. Друга – комунисти, які прагнули зберегти існуючий стан речей. Інакше кажучи, протягом 1990–1991 рр. відбувається оформлення демократичної та національно-патріотичної опозиції.

Події серпня 1991 р. поглибили розмежування політичних сил. У результаті серпневих подій колишня опозиція прийшла до влади, однак заборона протягом наступних днів КПРС взагалі усунула потенційну опозицію в країні, що, звичайно, не відповідає уявленням про демократію.

Другий етап – вересень 1991 р. – жовтень 1993 р. Даний етап характеризується становленням політичної опозиції в умовах неконсолідованої демократії та другим «заміщенням» політичної опозиції центрами політичного впливу.

У результаті серпневого перевороту 1991 р. опозиційні демократичні сили прийшли до влади. Із опозиційної сили вони перетворились на офіційну правлячу групу. Однак невдачі у внутрішній політиці створили умови для розгортання політичної опозиції, у якій на відміну від опозиції 1989–1991 рр. виділялись ліві, праві і центристи.

Найбільшою лівою опозиційною силою стала Комунистична партія, яка спрямувала свою діяльність на створення так званої об'єднаної опозиції. Однак досить часто інші партії та рухи звинувачували комуністів за їх любов до марксистсько-ленінської доктрини, що вже продемонструвала свою неспроможність для забезпечення нормального розвитку країни.

Центристські позиції займали Громадянський Союз, Народна партія «Вільна Росія», Соціалістична партія трудящих та інші.

Оцінюючи існуючу владу в Росії, національно-патріотична опозиція постійно підкреслювала її антидержавний, антипатріотичний характер, стверджуючи, зокрема, що запроваджена нею демократія, веде до ліквідації держави як такої. Б. Єльцин та його прибічники розмивають національні кордони та особливості всіх народів [1, с. 161].

Права опозиція також була досить різноманітна – Російський Національний Собор, Російський всенародний союз, ФНП тощо.

Питання взаємовідносин влади та опозиції стало стрижнем політичного життя Росії протягом 1992–1993 рр. Намагаючись зміцнити свої позиції у суспільстві, опозиційні партії здійснюють спроби створення широких блоків та коаліцій. Однак, подібні об'єднання виявились не стійкими. Нестійкість структурних об'єднань опозиції, на думку політологів, була спричинена двома основними групами обставин (об'єктивних та суб'єктивних).

Першу складають універсальні закономірності функціонування так званих «широких ко-

аліцій», побудованих за принципом «простору згоди» (тобто за принципом добровільного самообмеження суб'єктів політики в «загально-коаліційних» інтересах). Друга – суб'єктивна сторона. Тут основною перешкодою є «вождистські» прагнення партійних лідерів, які претендують не лише на збереження своїх партій, але й на керівні посади в загальних структурах.

Коли політична опозиція не змогла домогтися зміни уряду Єльцина законодавчим шляхом, вносячи поправки до Конституції, це змусило її шукати інші шляхи вирішення проблеми. Виконавчі структури не хотіли поступатися своєю владою та прагнули зосередити в своїх руках якомога більший її об'єм. Цього ж бажала й Верховна Рада, опозиція, щоб надалі самостійно визначати розвиток країни. Сила була на боці президента, виконавчої влади і саме це визначило завершення протистояння політичної опозиції в вересні – жовтні 1993 р.

У результаті конфлікту між виконавчою та законодавчою владою у 1993 р. політична опозиція фактично зникла, оскільки конфліктуючі сторони визнавали себе, насамперед, владою, а не опозицією. Центри політичного впливу у вигляді гілок влади не просто замінили опозицію, а фактично анігілювали її [3, с. 55].

Третій етап – листопад 1993–1999 рр. визначається становленням нової політичної системи, що утверджується після прийняття нової Конституції РФ 1993 р. На цьому етапі в Росії склалась та інституціонально оформилась політична опозиція парламентського типу: комуністична опозиція (КПРФ, АПР); демократична опозиція («Яблоко»); ліберальна опозиція (ДВР, СПС); націонал-патріотична опозиція (ЛДПР). Проте, вона так і не стала конструктивною керуючою опозицією через відсутність можливості впливу на інститути, що визначають політику влади, здобувши її демократичним шляхом.

Аналіз парламентської діяльності опозиційних партій дозволяє зробити висновок про те, що до 1999 р. всі партії ліквідували свій опозиційний потенціал та перейшли до стратегії співробітництва з владою, трансформувалися від опозиції різного типу до напівопозиції. Як зазначає Л. Мусіна, серед причин трансформації можна відзначити наступні:

1) конституційно-правові. За Конституцією 1993 р. представницькі органи влади наділялись досить обмеженими повноваженнями у сфері впливу на політичний курс уряду. Парламентська більшість не мала правових повноважень формувати уряд, що значно обмежувало реалізацію функції опозиційних парламентських партій і зовсім не стимулювало їх розвиток.

2) Історичні. Розгром об'єднаної опозиції в жовтні 1993 р. породив упевненість всіх політичних лідерів у тому, що політичний режим, який спирається на авторитарні методи правління, при існуванні загрози його владі може повторити силовий сценарій. У зв'язку з тим, що основні парламентські партії були партіями еліти, то стратегії партій у відносинах з владою незмінно відзначались лояльністю та поміркованістю.

3) Стратегічні. Мова про стратегічні прорахунки у взаємовідносинах опозиційних сил як з владою, так і один з одним (наприклад, партій-

ний розкол між демократами «Яблоко» і лібералами СПС).

4) Кадрові, пов'язані з дефіцитом яскравих особистостей в опозиційному таборі, котрі здатні оновлювати та примножувати лідерів опозиції.

5) Ідеологічні, пов'язані з об'єктивною девальвацією у масовій свідомості як опозиційної комуністичної, так і ліберально-демократичної ідеології.

6) Фінансові. Особливістю політичних партій в Росії, здатних перемогти на виборах, був їх елітарний характер. Відсутність масової підтримки партій гостро ставило питання про їх фінансування, оскільки виборчі кампанії вимагали значних фінансових ресурсів, що загострювало проблему спонсорства партій [6, с. 415].

Характерною рисою політичного режиму Б. Єльцина були періодичні кризи, з яких президенту, як правило, вдавалося виходити переможцем. Досить часто Єльцин сам йшов на загощення ситуації. Керовані кризи стали невід'ємним атрибутом політичного стилю президента, однією з головних характеристик його епохи. Однак з кожним роком фізичний стан Єльцина погіршувався, тому політичні ініціативи виходили вже не стільки від самого президента, скільки від наближених йому людей. У результаті серпневої кризи 1998 р. президенту довелося піти на серйозні поступки парламенту і навіть на включення до складу уряду комуністів, щоб утриматися біля влади. З цього моменту почалось стрімке завершення епохи Єльцина. В Росії розпочалась боротьба за владу. Різні загони політичної еліти стали виробляти свої власні стратегії «політичного виживання».

Однак у майже безвихідній ситуації Єльцин все-таки зумів перевернути всі задуми опозиції. Після тривалих пошуків він вибрав свого наступника – В. Путіна.

Четвертий етап – 2000–2004 рр. відноситься до періоду авторитарної демократії в Росії, пов'язаний з політичними реформами нового президента В. Путіна. Останні істотно змінили правові, інституційні та ідеологічні основи політичного режиму. Характерними особливостями четвертого етапу розвитку політичної опозиції стали:

1) мінімізація сили або нейтралізація основних центрів політичного впливу;

2) ліквідація парламентської опозиції та її трансформація під час виборів 1999 та 2003 рр. від представницького до декоративного типу;

3) формування нових опозиційних центрів (позапарламентські політичні молодіжні організації, лідери опальної бізнес-еліти, західний політичний істеблшмент);

4) значна радикалізація молодіжних політичних організацій, націлених на стратегію вуличних маніфестацій;

5) консолідація політичної опозиції на принципах негативного консенсусу.

Поразка політичної опозиції в ході електорального циклу 2003–2004 рр. спонукала до створення нової системної та позасистемної опозиції. Значна частина опозиції була витіснена за межі представницьких органів влади, що задало новий імпульс розвитку позапарламентської позасистемної опозиції. Наприклад, значно активізувались молодіжні політичні організації, які схильні до радикальних дій на вулицях («Авангард крас-

ной молодежи», молодіжні підрозділи «Яблока» та СПС).

Оцінюючи результати виборів 2003–2004 рр. політологи вважають, що опозиція в Росії існує, але лише в зародковому стані і поки що не здатна істотно впливати на існуючу владу. Причинами цього є малочисельність, ідейні протиріччя та слабка організованість [8, с. 99]. Проте, як зазначає А. Олейник, для того аби підвищити рівень своєї участі в політичних процесах, опозиції недостатньо лише вирішити внутрішні проблеми, необхідно змінити інституціональний і правовий режим в державі, надавши опозиції тверді гарантії вільного вираження своїх поглядів у ЗМІ, в парламенті, на зібраннях замітинах [7, с. 193].

Висновки. Таким чином, на початку ХХІ ст. роль опозиції в суспільно-політичному житті російського суспільства мінімізувалась.

Серед основних факторів впливу на інститут політичної опозиції в умовах трансформації політичної системи в Росії можна відзначити наступні:

1) інституціональний дизайн політичної системи. Відсутність можливості формувати полі-

тичний курс країни, впливати на склад уряду, прийти до влади за допомогою виборів призвели до регресу опозиційних політичних партій, які не можуть реалізувати альтернативні програми розвитку суспільства;

2) низька політична культура електорату. Мова про відсутність потреби у діяльності опозиційних партій у значної частини суспільства;

3) елітарність політичних партій, які виникали, насамперед, у результаті розбіжностей в колах правлячої еліти та діяли в особистих цілях. Це зумовило слабкий зв'язок опозиції та електорату, розбіжність їхніх інтересів, що призвело до зниження рівня довіри інституту опозиції серед населення;

4) загроза силового впливу з боку влади, що зумовила стратегію політичної опозиції, яка уникає будь-яких радикальних форм протесту;

5) успіх на виборах напряму залежав від фінансових можливостей партій;

6) особистісний фактор, тобто відсутність яскравих опозиційних лідерів за високого рівня популярності серед населення президента В. Путіна.

Список літератури:

1. Батлер У. Становление многопартийности в России как фактор, воздействующий на отношения с западными государствами / У. Батлер // Актуальные проблемы Европы. – 2000. – № 2. – С. 154–184.
2. Водолазов Г. Выборы до Государственной Думы: политическая элита против гражданского общества / Г. Водолазов // Политическая думка. – 1999. – № 3. – С. 45–50.
3. Гельман В. Оппозиция в России: вымирающий вид? / В. Гельман // Полис. – 2004. – № 4. – С. 53–60.
4. Ільїн М., Мелешкіна Є. Выборы 1999–2000 рр. в Росії: трансформація електорального простору і владних відносин / М. Ільїн, Є. Мелешкіна // Політична думка. – 2000. – № 2. – С. 10–14.
5. Кононенко Н. Ліберальна опозиція в Росії: міф чи реальність? / Н. Кононенко // Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2014 / 2 (70). – С. 91–106.
6. Мусина Л. Функции политической оппозиции в условиях демократического транзита / Мусина Л.М. // Россия и мир: вызовы современности. Т 2. – Уфа: УГНТУ, 2005. – С. 412–416.
7. Олейник А. Оппозиция в России: сегодня и завтра / А. Олейник // Обозреватель – Observer. – 2005. – № 3. – С. 182–201.
8. Павловский Г. Власть и оппозиция / Г. Павловский. – М.: «О.Г.И.», 2005. – 112 с.
9. Федоров В., Цуладзе А. Эпоха Путина / В. Федоров, А. Цуладзе. – М.: Эксмо, 2003. – 448 с.

Опанасюк Т.А.

Ровенский государственный гуманитарный университет

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ОППОЗИЦИЯ В РОССИИ: ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ ТА ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ (КОНЕЦ 1980-х – 2004 ГОД)

Аннотация

В статье автор исследует процесс формирования, развития и деятельности политической оппозиции в России в условиях общественно-политических трансформаций конца XX – начала XXI веков. В частности, автор проанализировал особенности становления и развития политической оппозиции в России. Раскрыты основные факторы, повлиявшие на институт политической оппозиции в условиях смены политического режима в РФ. Автор охарактеризовал основные тенденции развития отношений «власть – оппозиция» и исследовал причины неустойчивости структурных объединений оппозиции.

Ключевые слова: политическая оппозиция, власть, политическая партия, выборы, президент.

Opanasiuk T.

Rivne State Humanitarian University

POLITICAL OPPOSITION IN RUSSIA: THE STAGES OF FORMATION AND THE PECULIARITIES OF DEVELOPMENT (THE END OF 1980th – 2004)

Summary

In the article the author researches the process of forming, development and activity of political opposition in Russia in the conditions of social and political transformations of the end of the XX – beginning of the XXI centuries. In particular, the author analyzed the peculiarities of formation and development of political opposition in Russia. Basic factors that influenced the institute of political opposition in the conditions of change of the political regime in Russian Federation are discovered. An author described the basic tendencies of the development of relations «power and opposition» and researched the reasons of instability of structural associations of opposition.

Keywords: political opposition, election, political party, government, president.